

Тетяна Черкашина

ЦИКЛІЗАЦІЯ МАЛИХ ЖАНРІВ ЯК ФОРМА ПОДАЧІ МЕМУАРНО-АВТОБІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Статтю присвячено вивченню внутрішньої організації мемуарно-автобіографічного твору. На прикладі децентрованих спогадових творів Андрія Заливчого, Богдана Лепкого, Петра Панча, Юрія Андруховича, Олександра Кривенка і Володимира Павліва проаналізовано циклізацію малих жанрів як однієї з форм репрезентації життєписного й саможиттєписного матеріалу. Основну увагу звернено на циклізацію автобіографічних новел, мемуарно-автобіографічних оповідань і мемуарно-автобіографічних есе, досліджуються їх жанрові ознаки, характер поєднання розрізаних жанрів малої форми в суцільний логічно-послідовний чи асоціативно-психологічний спогадовий твір.

Ключові слова: мемуари, автобіографічна новела, мемуарно-автобіографічне оповідання, мемуарно-автобіографічне есе, циклізація.

Мемуарно-автобіографічна література як вид документального письма репрезентує власне життя й життя навколо себе в усьому багатоманітті його проявів. Обов'язковими при цьому є невігданість історії, що оповідається; її документальна, фактографічна основа; реалістичність зображення. Форми подання саможиттєписного й життєписного матеріалу є різноманітними: повні й часткові, сюжетно-подієві й асоціативно-психологічні, блокові й децентровані, циклізовані, експериментальні, референційні, формалізовані тощо, мемуари й автобіографії, автобіографічні нариси, повісті й романи. Отже, майстерність спогадовця залежить від органічного поєднання форми і змісту, правди і вигадки, ступеня документальності й художності при подачі матеріалу про що неодноразово писали дослідники мемуарного й автобіографічного письма (О. Галич [5–7], Ф. Гаспаріні [17], Ф. Лежен [18–20] та ін.). Однак досі об'єктом спеціальних літературознавчих студій не були малі жанрові форми мемуарно-автобіографічного письма. Тому метою цієї статті є дослідження малих жанрів мемуарно-автобіографічної прози та особливості їх поєднання у великі жанри шляхом циклізації.

Мемуари є одним з найпродуктивніших жанрів українського мемуарно-автобіографічного письма. Звертаючись до опису власного життєвого шляху, особистих життєвих вражень та емоцій, спогадові жанри вдаються до різних форм подачі саможиттєписного матеріалу — логічно-послідовних мемуарів із сюжетно-подієвим типом оповіді; метажанрових мозаїчних і колажних мемуарів, що складаються з великої кількості мікрожанрів; циклізованих мемуарів, частини яких були змістовно та композиційно завершеними творами, що репрезентували окремі етапи життєдіяльності автора. Доволі популярною формою подачі мемуарно-автобіографічного

матеріалу є циклізація новел або оповідань, кожне з яких може існувати як окремий мемуарно-автобіографічний твір малого прозового жанру, а у своїй сукупності становити дискретні спогади, що відображають життя, життєві враження та емоції автора.

Автобіографічна новела є різновидом жанру новели, і саме від нього вона наслідує тяжіння до психологізації й ліризації. Типовим стає і «розкриття внутрішнього світу героїв як своєрідного відбиття світу зовнішнього» [3, 26]. Як слушно наголошував Ф. Білецький: «Головним для новели є зображення не подій, а породжених нею переживань» [3, 40]. «Це й зумовлює своєрідність надзвичайно лаконічного сюжету, його філігранну стислість» [3, 40], — писав дослідник. Важливе значення в жанрі новели має деталь. «У новелі деталь характеризується надзвичайною економністю, великим смисловим навантаженням, нерідко глибоким підтекстом» [3, 40], — стверджував Ф. Білецький у своїй розвідці «Оповідання. Новела. Нарис». За слушним спостереженням Ю. Коваліва, новелам «властива однолінійність сюжету, мінімум персонажів та подій» [15, 128], «точність зображально-виражальних засобів» [15, 128].

Однак якщо говорити про власне автобіографічну новелу, то на жанрові риси, притаманні новелі, накладаються риси, типові для автобіографічних творів, як-от: ідентичність образів автора й наратора, співвіднесеність образу автора з головним або одним із другорядних персонажів, відповідність художнього часу та простору реальному авторському біографічному хронотопу, невігданість оповіді, правдивість або правдоподібність зображеного, конструювання системи персонажів лише з художніх образів дійсно існуючих людей, з якими автор був особисто знайомий тощо.

Одним із перших мемуаристів початку ХХ ст., який вибрав форму циклізації новел, став Андрій Заливчий, автор збірника новел «Дитинство» [9]. Для своїх мемуарно-автобіографічних спогадів митець обрав нетипову для української мемуаристики того часу циклізацію розрізнених асоціативно-психологічних новел, кожна з яких була композиційно й структурно завершеним твором. Цикл складався з десяти новел, що мали яскраво виражений імпресіоністичний характер, були безсюжетними або з ослабленим сюжетом. Їх основною метою стало відображення емоційного тла життя юного автора в усьому багатоманітні його фарб, почуттів і настроїв.

Новели А. Заливчого виписані за хронологічним, логічно-послідовним принципом — від перших уривчастих спогадів, які можна віднести до мемуарно-автобіографічних мініатюр (новели «Так я себе пригадую вперше» і «Зарізяка»), які були безсюжетними й відтворювали потік тогочасної авторської свідомості, до більш цілісних, фабульних, з незначною кількістю персонажів новел («У школі», «З благородними дітьми» та ін.). Кожен твір є композиційно завершений і не пов'язаний з рештою новел фіксованими зв'язками. Вона становить один чіткий кадр пам'яті, пов'язаний з роками раннього дитинства автора, і ці уривчасті спомини є розрізненими епізодами без наскрізних сюжетних ліній та взаємоперехідності історій. Твір не мав рамкового обрамлення, і в цьому випадку таку функцію взяв на себе заголовок. Об'єднувальним центром стає також постать головного героя, який постає водночас основним наратором і є співвідносним з образом автора в роки його дитинства. І саме його життєві враження, емоції лягли в основу кожної новели. Об'єднувальним елементом ставала також низка наскрізних персонажів, зазвичай тісно пов'язаних з тогочасним життям головного героя, зокрема батька, матері й братів.

Більшість новел мають чіткі часопросторові характеристики. Спогад стосується невеликого проміжку часу та є локалізованим у невеликому просторі. Так само, як і в автобіографічних повістях, в автобіографічних новелах відсутнє датування, натомість ми маємо чіткі орієнтири, пов'язані зі змінами пір року або частин доби, що є більш типовим для неспішного, багатого на дрібні деталі людського життя. «*Це було рано по весні. Розлилася вода і затопила всю толоку, затопила городи круг нашої хати; тільки у дворі не було ще води, кругом-же вода. Був надзвичайно прозорий, весняний сонячний день. Вгорі й унизу світило сонце і відбивалось у моїх очах. Блакитне небо, і чорні води, і білі меву кружляли в прозорім повітрі. Якось не хотілося з двору в хату входити*» [9, 21]; «*Був вечір. Посеред хати стояв невеличкий стільчик; на ньому горіла лямна. Щось*

робили мої брати — вони обидва старші за мене. На низенькому стільці сиділа мати; тримала на колінах маленьку сестру і щось шила. Вечір був якийсь надзвичайно павучий. Здавалось, — та, мабуть, воно так і було, — на дворі болото, болото, скрізь болото. Туманом окутана хата. І кругом далеко-далеко якась чорна п'ятьма, змішана з вогкими краплями. Такий був настрій...» [9, 13–14], — описував своє світовідчуття юний наратор.

Хата ставала найчастіше згадуваним простором у новелах А. Заливчого, саме в її стінах маленький герой проводить значну частину свого часу, тому не дивно, що її деталізований опис присутній у більшості творів цього жанру. «*Хата. Синьовато-білі стіни, сірі вікна, сіра лава, сірі двері, велетенсько нависла над хатою піч з білосинім коміном, темно-жовта долівка, темно-зелений світ по кутках переходить в п'ятьму, заперті вікна, заперті двері сінешні й хатні. Під лавою возко і темно*» [9, 9], — пригадував маленький оповідач.

Більш складну структуру мав спогадовий твір Б. Лепкого «Казка мого життя», що писався та видавався окремими частинами протягом 1936–1941 рр. [11; 13; 14]. Лише 1967 р. вони були з'єднані видавцями в суцільний текст під однією обкладинкою [12]. Цей твір складався не лише з автобіографічних новел, а й з мемуарно-автобіографічних оповідань.

Мемуарно-автобіографічне оповідання відрізняється від автобіографічної новели більшою подієвістю та змістово-інформаційним навантаженням. В оповіданні, за слухним спостереженням Ф. Білецького, «*елементи композиції розташовуються у причинно-логічній послідовності, у ньому експозиція, зав'язка, кульмінація і т. д. йдуть обов'язково одна за одною*» [3, 43–44]. Головними персонажами мемуарно-автобіографічного оповідання могли бути знайомі авторів люди, у той час як головним героєм автобіографічної новели завжди є сам автор і саме його думки, почуття та емоції.

Перша частина збірки складалася з дванадцяти новел, що, окрім спільної загальної теми — «спогади з раннього дитинства» і спільного загального топосу — Крегульця, мали низку наскрізних персонажів, прямо пов'язаних з тодішнім життям головного героя, ідентичного образам автора в ранньо-дитячі роки, й основного наратора.

Друга частина, що містила двадцять шість автобіографічних новел та оповідань, була логічним продовженням першої, і в ній з'являється рамкове обрамлення, на початку якого дорослий автор готує читачів до того, що надалі йтиметься про правдиві історії з його життя, написані «*минулому на спомин*» [11, 5]. А вже прикінцева частина «Чи казати, чи перестати?» стала докладним авторським метакоментарем до всього циклу

«До Зарваниці». У цьому розділі автор відверто зізнавався, що все розказане є хоч і казкою, але правдивою казкою, і що образ головного героя всіх уміщених у циклу новел є його дитячим образом: *«Казку розказую Вам, казку мого життя, моїх дитячих літ. Героєм її є не лицар з окривавленим мечем, не чарівник, що вміє дива творити, не сирітка, кривджена мачухою злою, а малий, слабенький хлопчина. І не провадить Вас моя казка в зачаровані сади-виногради, де папороть цвіте, звірі говорять, сльози перетворюються у перли, а каміння у самоцвіти. До попівської хати Вас провадить, до села на золотім Поділлі. Не казка це, а правда. Кожне слово правдиве і невибагливе, таке, як колись було. Було, прогуло й не вернеться ніколи. Тому воно й казка. Тільки тому»* [11, 147]. А отже, у своєму метакоментарі автор зацентрував увагу на тому, що саме він є головним персонажем оповідуваних історій, окреслив основні час і місце описаних подій та явищ. Уже в другій частині з'являється взаємоперехід історій, коли одні новели чи оповідання знаходили своє логічне продовження в наступних, як, наприклад, у «Дідо» і «Ще про діда».

Третя частина «Бережани» стала логічним продовженням перших двох, і вже в ній ми маємо *«варіації жанрової взаємодії»* [4, 299]. Це *«веретено з тонкою пряжею згадок»* [11, 5] було змістовно більш насиченим за перші дві частини спогадів за рахунок того, що, окрім автобіографічних новел, складалося з мемуарно-автобіографічних оповідань і культурологічних нарисів, які у своїй сукупності давали цілісне уявлення про тогочасне життя маленького героя-оповідача, співвідносного з образом автора в дитячому віці. Третю частину було виписано в стилі часткових автобіографій, коли один етап життя автора максимально деталізувався, завдяки пейзажним описам рідних місцевостей, інтер'єрних замальовок осель, виписуванню характеру життя тогочасних людей, особливостей системи виховання й навчання, відтворенню вражень від перших мандрівок, розповідям про формування власного світогляду та ін. Як і в попередніх двох частинах, кожна окрема новела, оповідання чи нарис були самостійними завершеними творами, об'єднаними в цикл за спільністю основної тематики — «життя і життєві враження автора часів перебування в Бережанах», наскрізними хронотопом і системою персонажів і звичайно образом автора, який був одночасно основним наратором і головним або другорядним персонажем оповіді.

Більш складну форму поєднання малих жанрів у межах одного твору представлено в спогадовому творі Петра Панча «На калиновім мості» [16]. На відміну від творів Андрія Заливчого [9] і Богдана Лепкого [12], мемуарно-автобіографічні згадки Петра Панча було зібрано

в логічно-послідовний твір, у якому кожна новела чи оповідання мали своє смислове навантаження і як окремі фрагменти з'єднувалися в суцільну мозаїчну картину життя автора та знайомих йому людей, створюючи у своїй сукупності зв'язний текст. Аналізуючи цей твір, О. Галич слушно зауважував, що об'єднувальним центром спогадів є передусім образ автора і саме його *«особисте бачення минулого цементує воєдино різностильові та різножанрові фрагменти»* [6, 116]. Хронологічно твір охоплює великий часовий проміжок. Як зорієнтовував автор читачів у передмові до спогадів: *«мій „Калиновий міст” бере свій початок ще в глухі дні дев'ятнадцятого століття, а сягає аж до наших днів»* [16, 4], тобто до середини 1970-х років ХХ ст.

У цьому творі ми маємо трансформацію циклу новел та оповідань в *«обрамлену повість»* [4, 298]. Рамковим обрамленням у спогадах є перше й останнє оповідання, що мають однакову назву «Орнамент». Дорослий автор зустрічає свого давнього знайомого Олександра Петровича Гайсина, який був його цілковитим антиподом. За чашкою чаю вони починають пригадувати своє минуле, аналізувати його і, як пише автор, у ході суперечки він *«на якусь хвилину заплющив очі. А для спогадів більше й не треба. І вони освітлили мій довгий шлях, як блискавиця»* [16, 5]. Надалі йде різка зміна часопростору і перед читачем постає образ маленького хлопчика, співвідносного з образом автора в дитячі роки, який оповідає про своє нехитре дитяче існування в межах рідного села. Твір конструється з розрізнених автобіографічних новел та оповідань, розташованих за хронологічним (від часу перших дитячих споминів автора до часу написання мемуарів) чи асоціативно-психологічним принципами. Обрамлення не випадково має таку назву. Основний текст спогадів конструється з різностильових новел, оповідань, подорожніх нарисів, ескізів майбутніх творів тощо, виписаних з різним ступенем художності й документальності.

Останнім часом поширення набуває циклізація мемуарно-автобіографічних есе, репрезентована, зокрема, творами Ю. Андруховича [1; 2], О. Кривенка і В. Павліва [10], О. Забужко [8] та ін.

Мемуарно-автобіографічне есе є різновидом жанру есе — це невеликий за обсягом прозовий твір, що виражає індивідуальні авторські думки з приводу власного життєвого існування. Специфікою мемуарно-автобіографічної есеїстики є те, що основна тема філософських роздумів авторів окреслюється вже на рівні назви твору, як-от: «Центрально-східна ревізія» [2], «Енциклопедія нашого українознавства» [10], «Лексикон інтимних міст» [1], «3 мапи книг і людей» [8] тощо. Так, Ю. Андрухович у «Центрально-східній ревізії», окрім рефлексій з приводу історії своєї сім'ї,

представляє власну концепцію геополітичної мапи Європи. О. Кривенко і В. Павлів у окремих есеях, розташованих за алфавітом від А до Я, виписують власні асоціації, пов'язані з поняттям «українознавство». Їхній ряд асоціацій є доволі широким, і кожне есе є завершеним і в той самий час відкритим твором, оскільки до вже сказаного можна додавати нові характеристики, бо з роками людині властиве переосмислення багатьох речей. За алфавітним порядком вибудовано й збірку есеїв Ю. Андруховича «Лексикон інтимних міст». Основним предметом ревізії власного минулого стають особисті, здебільшого асоціативні, спогади, що викликають відвідані автором у різні часи українські й світові міста. Для полегшення сприйняття книги Ю. Андрухович уміщує на початку книги «Передмову типу Інструкція», у якій одразу звертає увагу читачів на специфічну побудову подальшого твору, додає власні роздуми щодо написаного та ненаписаного з певних причин. Особливістю цієї збірки есеїв, так само як і «Енциклопедії нашого українознавства»

О. Кривенка і В. Павліва, є те, що есе можна читати в довільному порядку, оскільки вони не пов'язані між собою логічно-послідовними чи асоціативними зв'язками. Об'єднувальним елементом циклу есеїв стає лише постать автора, його життєві враження та емоції, його життєва позиція, яку він безпосередньо виражає, й окреслена основна тематика оповіді.

Таким чином, циклізація малих жанрів є доволі поширеною формою подачі мемуарно-автобіографічного матеріалу, що дозволяла більш широко представити всю гаму емоцій та життєвих вражень мемуариста, допомагала деталізувати мемуарно-автобіографічну оповідь, звертати увагу на незначні на перший погляд дрібниці, які, на переконання автора, були важливими для характеристики себе тодішнього або для загальної характеристики сучасного йому життя.

Дане дослідження окресленої проблематики не є вичерпним, тому на часі подальше вивчення структурних особливостей мемуарів як жанру спогадового письма.

ДЖЕРЕЛА

1. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст: довільний посібник з геоетики та космополітики / Ю. Андрухович. — Чернівці : Meridian Czernowitz, 2011. — 480 с.
2. Андрухович Ю. Центральньо-східна ревізія / Ю. Андрухович // Сучасність. — 2000. — № 3. — С. 5–32.
3. Білецький Ф.М. Оповідання. Новела. Нарис / Ф.М. Білецький. — К. : Дніпро, 1966. — 91 с.
4. Бровко О.О. Новела в структурі української прози: модифікації та функції : [монографія] / О.О. Бровко ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. — 400 с.
5. Галич О.А. Документальна література та глобалізаційні процеси у світі : [монографія] / О.А. Галич. — Луганськ : СПД Резніков В. С., 2013. — 264 с.
6. Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи : [монографія] / О.А. Галич. — Луганськ : Знання, 2001. — 246 с.
7. Галич О.А. Fiction і non-fiction у літературі : проблеми теорії та історії / О.А. Галич. — Луганськ : СПД Резніков В. С., 2013. — 368 с.
8. Забужко О. З мапи книг і людей : [есеї] / О. Забужко. — Чернівці : Meridian Czernowitz, 2012. — 376 с.
9. Заливчий А. Дитинство : [автобіографічні новели] / А. Заливчий. — К. : Пролетарська Правда, 1929. — 45 с.
10. Кривенко О. Енциклопедія нашого українознавства / О. Кривенко, В. Павлів. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Дух і Літера, 2003. — 140 с.
11. Лепкий Б. До Зарваниці : [спогади] / Б. Лепкий. — Львів : Накладом товариства «Дружина», 1936. — 150 с. — (Бібліотека «Діла»).
12. Лепкий Б. Казка мого життя : [збірка автобіографічних оповідань] / Б. Лепкий ; [передм. В. Лева]. — Нью-Йорк : [б. в.], 1967. — 245 с.
13. Лепкий Б. Казка мого життя : Бережани / Б. Лепкий. — Краків : Укр. видавництво, 1941. — 180 с. — (Минуле й сучасне, ч. 18).
14. Лепкий Б. Казка мого життя : Крегулець / Б. Лепкий. — Львів : Накладом товариства «Дружина», 1936. — 80 с.
15. Літературознавча енциклопедія : [у 2 т.] / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — Т. 2. — 624 с. — (Енциклопедія ерудита).
16. Панч П. На калиновім мості : [повісті] / П. Панч. — К. : Дніпро, 1976. — С. 3–261.
17. Gasparini P. Est-il je? Roman autobiographique et autofiction / P. Gasparini. — Paris : Seuil, 2004. — 400 p.
18. Lejeune P. Je est un autre / P. Lejeune. — Paris : Seuil, 1980. — 333 p.

19. Lejeune P. *Moi aussi* / P. Lejeune. — Paris : Seuil, 1986. — 347 p.
20. Lejeune P. *Signes de vie : le pacte autobiographique 2* / P. Lejeune. — Paris : Seuil, 2005. — 278 p.

Черкашина Татьяна.

ЦИКЛИЗАЦИЯ МАЛЫХ ЖАНРОВ КАК ФОРМА ПОДАЧИ МЕМУАРНО-АВТОБИОГРАФИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА

Статья посвящена изучению внутренней организации мемуарно-автобиографического произведения. На примере децентрированных мемуаров Андрея Заливчего, Богдана Лепкого, Петра Панча, Юрия Андруховича, Александра Кривенко и Владимира Павлова анализируется циклизация малых жанров как одной из форм репрезентации мемуарно-автобиографического материала. Основное внимание уделено циклизации автобиографических новелл, мемуарно-автобиографических рассказов и мемуарно-автобиографических эссе, исследуются их жанровые черты, характер объединения разрозненных жанров малой формы в сплошное логически последовательное или ассоциативно-психологическое мемуарное произведение.

Ключевые слова: мемуары, автобиографическая новелла, мемуарно-автобиографический рассказ, мемуарно-автобиографическое эссе, циклизация.

Cherkashyna Tetiana.

CYCLIZATION OF SHORT GENRES AS FORM OF MEMOIRS-AUTOBIOGRAPHICAL REPRESENTATION

The article is dedicated to the study of memoirs-autobiographical work inherent organization. The author of the article analyses cyclization of short genres as one of the forms of memoirs-autobiographical representation on the example of Andrii Zalyvchyi, Bohdan Lepkyi, Petro Panch, Yurii Andrukhovych, Oleksandr Kryvenko and Volodymyr Pavliv's literary works. The great value is devoted to the study of autobiographical short story, memoirs-autobiographical story and memoirs-autobiographical essay. Their genre traits, type of combination of spill short form genres in the whole logical and consistent or associative and psychological memoirs literary text are investigated, too.

Key words: literary memoirs, autobiographical short story, memoirs-autobiographical story, memoirs-autobiographical essay, cyclization.